

Niels Bukh – völkisch eller folkelig?

AF

HENRIK LUNDBAK

Ved forsvaret af Hans Bondes disputats d. 14. december 2001 optrådte jeg som opponent ex auditorio.¹ Talelysten var imidlertid så stor ved den lejlighed – syv indlæg ex auditorio, heraf to komplet irrelevante – at jeg følte det nødvendigt at begrænse mit indlæg, og tingene er desuden faldet yderligere på plads for mig efterfølgende. Jeg er derfor glad for her at få mulighed for at sammenfatte mine tanker til en egentlig anmeldelse, hvis kerne dog fortsat udgøres af de betragtninger, jeg fremførte ved forsvaret.

I Hans Bondes værk får vi en meget læseværdig fremstilling af et usædvanligt livsforløb (1880-1950), som samtidig giver en spejling af tiden. Niels Bukhs indsats lå i videreudviklingen af den militært prægede lingske gymnastik, som siden slutningen af 1800-tallet havde karakteriseret de danske højskoleers gymnastikrepertoire, i en retning, der lagde mere vægt på smidighed og tempo, og som samtidig udstillede den stærke, næsten nøgne mandekrop i pagt med mellemkrigstidens idealer. Mellem 1920 og 1926 opbyggede Bukh sin egen gymnastikhøjskole i Ollerup til et idrætsanlæg af anselige dimensioner. Bukhs såkaldt primitive gymnastik indebar en fornyelse af mandegymnastikken, også målt med international alen, og han blev via opvisninger med sit elitehold på de fleste kontinenter gennem 1930erne en af sin tids kendteste danskere, hvilket gav ham en betydelig prestige også herhjemme. Ni af bogens 13 kapitler rummer den biografiske redegørelse for hovedpersonens liv og gerning med hovedvægten på hans storhedstid i 30erne og de første besættelsesår frem til 1943.

¹ Hans Bonde: Niels Bukh. En politisk-ideologisk biografi. Bd. 1-2. Museum Tusulanums Forlag 2001, 910 s. inkl. bilag. Rigt illustreret. Med engelsk summary.

Det ligger imidlertid allerede i værkets titel, at hverken det biografiske eller det idræthistoriske udgør afhandlingens egentlige formål. Med undertitlens »politisk-ideologisk« sigtes der til, at Bonde finder undersøgelsens perspektiv i spændingsfeltet mellem idræt og politik, eller med andre ord den politisering, som Bukh kastede sig ud i med baggrund i sin personlige prestige (s. 18, 22 f.). Man kan spørge, hvorfor personen Niels Bukhs politiske kandestøberier skønnes væsentlige nok til at danne grundlag for en disputats. Bondes svar vil være, at Bukh, netop fordi han ikke var en hr. Hvemsomhelst, besad en potentiel mulighed – et råderum (s. 26 f.) – for påvirkning af den politiske proces, og at han derfor udgjorde en reel fare for demokratiet, specielt under den tyske besættelse (s. 17, 52).

Bonde forholder sig ikke kun til Bukhs bevidste udmeldinger, men også – med henvisning til inspiration fra semiotikken – til de implicite konnotationer, der kunne synes forbundet med hans gymnastiks ydre udtryk. Han betoner dog, at aflæsningen af sådanne »kulturelle tegn« er afhængig af tid og kontekst (s. 42 ff.). Derfor kunne den eksercitsagtige lingske gymnastik indgå som et element i gårdmandsstandens anti-autoritære politiske bevidstgørelse sidst i 1800-tallet, og derfor skal man være varsom med at gøre sig bagklog på disciplinen i den bukhske primitive gymnastik og sætte lighedstegn mellem den og nazismen. Henrik S. Nissen betvivlede som anden officielle opponenter, at en sådan forholden sig til konteksten snarere end til »tegnene« selv havde meget med semiotik at beskaffe. Men et vist teoretisk *overkill* hører vel disputatsgenren til, og skylden ligger ikke nødvendigvis hos doktoranderne alene. Bedømmelsesudvalg og anmeldere med trang til at pege på teoretikere, som »med fordel kunne have været inddraget«, må bære deres del af ansvaret. Jeg synes sådan set, det er i orden at inddrage inspiration fra mere eller mindre fuldstændigt fordøjede begreber hentet hos diverse teoretikere i formuleringen af den tese, hvis virkelige prøvesten må blive den empiriske undersøgelse – når blot der ikke bliver tale om den rene *namedropping*.

Med selve formuleringen af en tese – eller teser, for der opregnes hele 10 (s. 64 f.) – står det imidlertid værre til. Som fremhævet allerede af første officielle opponenter, John T. Lauridsen, kan »teserne« næppe kvalificere til en finere betegnelse en »sammenfatninger«. En rød tråd finder man da også snarere i den såkaldte »udvidet hypotese 1«, hvis placering på sidelinien måske genspejler, at den rummer en erkendelse, som først gradvist har formet sig for forfatteren under arbejdet: »Bukh var fra 1933 til 1943 præget af en völkisch nazismeopfattelse, men kunne ikke give åbent udtryk herfor i den danske offentlighed« (s. 64).

Bonde tegner nemlig billedet af Bukh som en person, som begejstres ved mødet med det nationalsocialistiske Tyskland, hvor han både kan identificere sig med ideen om en fælles folkelig indsats som positivt modstykke til den hjemlige partisplid, med dyrkelsen af det sunde og stærke legeme og med den »völkische« tanke om sameksistens mellem forskellige ariske folk i en form for gensidigt befrugtende kappestrid. Et centralt omdrejningspunkt i Bondes skildring af Bukhs liv er 1933, hvor Bukh melder begejstret ud i pressen efter at have givet opvisning i Berlin – så begejstret, at socialdemokraterne forsøger at grave noget snavs frem om ham. Det lykkedes i form af en historie om, at Bukh nogle år tidligere skulle have forsøgt at forføre en ung mandlig elev på skolen. Oplysningerne herom befordres via Socialdemokratens chefredaktør H.P. Sørensen som klagesag til Undervisningsministeriet, uden at det dog i sidste ende får konsekvenser for Bukh. Bondes formodning er imidlertid, at Bukh har følt, at socialdemokraterne havde en så alvorlig klemme på ham, at han indstillede sine politiske udmeldinger og ændrede signaler i form af et engagement i den sønderjyske sag for dermed, iflg. Bondes tolkning (s. 310), at tilkendegive, at han ikke anså hverken Sønderjylland eller Danmark for at tilhøre et germansk storrum. Også i skildringen af senere faser af Bukhs liv drages denne mulige socialdemokratiske klemme ind som element i forklaringen.

Spørgsmålet er, om det nødvendigvis er rigtigt? Socialdemokraterne lagde jo nemlig ikke ud med diskret at forsøge at klemme Bukh. De førte sagen frem for ministeriet for at få skovlen under ham, og Bukh kan så omvendt have følt, at sagen – som allerede, da han havde skullet forsvare sin handlemåde over for en bekendt af den unge mand, må have været følt som en frygtelig trussel mod ham selv og hans livsværk – omsider var et overstået kapitel, da ministeriets undersøgelse ikke medførte konsekvenser. Hvis Bukh havde følt, at socialdemokraternes viden hang som et damoklessværd over hans hoved, kan man eksempelvis dårligt forstå, hvordan han med vanlig selvbevidsthed turde afvise nogle københavnske fagforeningsfolk, som kom til skolen for at gøre ophævelser over de uorganiserede »bissers« arbejde på anlæggene til brug for »den nordiske olympiade« i 1935 (s. 339). Man kan også dårligt tro, at et engagement i det sønderjyske arbejde kan have haft den store signalværdi i forhold til Socialdemokratiet, idet det i vid udstrækning involverede et samarbejde med organisationen Det unge Grænseværn, der med sin nationalistiske profil ikke var stort mere velanskrevet blandt socialdemokrater end Bukh selv.

Det forekommer ubetvivleligt, at Bukh, noget abrupt og tidsmæssigt sammenfaldende med socialdemokraternes graven i sagen med den

unge mand, stak piben ind i forhold til de udmeldinger, han var fremkommet med umiddelbart efter hjemkomsten fra Berlin. Men det kunne vel sådan set godt have den helt banale forklaring, at han trods alt er blevet forskrækket over den pressestorm, hans udtalelser vakte, og har foretrukket at trække sig tilbage til rollen som upolitisk nationalt var-tegn?

At Bonde har foretrukket den mere dramatiske forklaring med den latente fare for afsløring af Bukhs homoseksualitet, hænger nok sammen med, at en mere bevidst politiserende Bukh passer bedre med det helhedsbillede af denne, som Bonde har dannet sig. En Bukh, der var fast i sin antidemokratiske overbevisning, og som så en politisk rolle for sig selv. I sine bestræbelser på at fastholde dette helhedsbillede kommer Bonde imidlertid efter min mening til at presse kilderne hårdere, end rimeligt er. Bukhs forhold til racisme og antisemitisme kan tjene som eksempel. Da Bukh kom hjem fra sin opvisningsrejse til Ungarn, Østrig og Berlin i 1933, udtalte han til pressen, at den østrigske kansler Dollfuss var et instrument i katolikkernes og jødernes hænder (s. 267), og at Hitler lod jøderne i Tyskland i fred, hvis blot de ville arbejde, men at han drev dem ud af spekulation og administration for at forhindre dem i at udnytte de produktive arbejdere (s. 266). Desuden refererede Bukh med stolthed, at en tysk taler havde omtalt hans gymnaster som udtryk for den rene nordiske race (s. 278). Da Bukhs rosende omtale af nazismen vakte furor i pressen, rundsendte han et åbent brev, der gengives som bilag til bogen. Heri fremførte han som sin egen reaktion på oplysningen om fremfærden mod de spekulerende og administrerende jøder samt dem, som øvede åndelig indflydelse på det tyske folk, at han fandt det hårdt, at de ædle og værdifulde kræfter i jødefolket måtte lide uskyldigt, men på den anden side måtte han indrømme, at den gigantiske opgave, som de tyske ledere stod over for, nok gjorde en sondring mellem gode og mindre gode fremmede elementer umulig, samt at beklagelig voldsomhed vanskeligt ville kunne undgås (s. 851). Bonde ser Bukhs åbne brev som udtryk for en skærpelse af hans standpunkt (s. 280). Mig forekommer det tværtimod, at Bukh allerede har påbegyndt tilbagetoget ved at indbygge opblødende formuleringer om de »ædle og værdifulde kræfter i jødefolket«, som må »lide uskyldigt«. Vist er det hverken smagfulde eller indsigtfulde udtalelser. Men det er heller ikke, set med mine øjne, udtalelser af en mand, der selv er antisemit. Det er efterplapring af den officielle tyske propaganda af en mand, der nødtigt vil se og indrømme skyggesiderne ved den nazistiske samling af Tyskland, som han anser for noget uhyre positivt.

Tendensen til at overbetone Bukhs politiske engagement viser sig

også i skildringen af de hjemlige forhold. Side 437-440 gives der en skildring af det forsøg på i 1938 at samle forskellige højregrupperinger i Danmark, som gik under navnet »Den nationale Liga«. Det pågældende stykke er naturligvis skrevet, inden min egen bog om partiet Dansk Samling udkom med et kapitel om netop Den nationale Liga.² Men min og Bondes bøger er på den anden side udgivet med syv måneders mellemrum, så det havde dog været muligt at rette skildringen i Bondes bog til i stedet for at lade Aage Trommers afhandling om »Oprøret i KU« fra 1969 og Socialdemokratens artikler fra 1938 være udgangspunkt for skildringen af, hvad ligaen var for noget.³ Så kunne Bonde som udgangspunkt have overtydet sig om, at det var fuldstændig rigtigt, når Bukh hævdede ikke at have haft noget med Den nationale Liga at gøre. At hverken han eller A.P. Møller var med ved det møde i Charlottenlund, hvor ligaens medlemmer vedtog et program. At det på baggrund af, hvad vi i øvrigt ved om ligaen, kun kan betragtes som helt hen i vejret, når det påstås, at ligaen midt i 1938 havde indsamlet 600.000 kr. Og at ligaen ikke gik i sig selv igen, som Bonde formoder, men ledte frem til det af de to konservative dissidenter Victor Pürschel og Jack Westergaard stiftede parti Nationalt Samvirke.

Interessantere end selve skildringen af Den nationale Liga er dog i denne sammenhæng, hvilken rolle udredningen af Bukhs forhold til ligaen spiller i Bondes samlede fremstilling. Det refereres (s. 539), at Bukh reagerede på afsløringerne ved at udsende en erklæring om, at han havde været indbudt til at deltage i ligaens oprettelse, men havde afslået det, men at Socialdemokraten på den anden side fastholdt, at han havde deltaget i et af de forberedende møder, men var blevet betænkelig og var sprunget fra. Hvilken af disse fremstillinger, der er korrekt, tages der ikke stilling til – ikke i forbindelse med skildringen af ligaens virksomhed i det mindste. I konklusionen på det pågældende kapitel hedder det imidlertid (s. 452): »Det nærmeste Bukh kom til at samarbejde med højreradikale i Det konservative Folkeparti og KU var et mislykket forsøg på at etablere en »National Liga« med et korporativt program, hvilket han dog trak sig ud af, efter endnu engang at være udsat for hård socialdemokratisk kritik.« Man kunne tro, at det var en lapsus, når det fremstår, som om Bukh først trak sig ud efter Socialdemokratens afsløring af ligaens eksistens – hvis ikke lige det var, fordi påstanden gentages i værkets konklusion (s. 719). Men selv med forbehold herfor fremgår det, at Bonde altså vælger at tro på Socialdemo-

² Henrik Lundbak: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*, 2001. Heri kap. 6: Den nationale Liga.

³ Aage Trommer: *Oprøret i KU 1938*, i *Hilsen til Hæstrup*, 1969, s. 304-330.

kratens påstand om, at Bukh var med, men sprang fra, frem for på Bukh selv, som hævder, at han blev inviteret, men aldrig sprang til. Det understreges af, at der i værkets samlede konklusion refereres til Bukhs »interesse for Den nationale Liga i dens tidligste fase« (s. 691) samt til, at han »indgik (...) sporadisk i et kortvarigt og mislykket forsøg på gennem en »National Liga« at fusionere radikalkonservative kræfter på land og i by«. (s. 692), men dog samtidig spørges, hvorfor han aldrig »helhjertet« gik ind i organisationer som eksempelvis ligaen (s. 719). Bukh viste altså »interesse«, han »indgik«, om end han ikke var »helhjertet«. Det er der overhovedet ikke belæg for. Stifterkredsen bag Den nationale Liga er tværtimod så godt belyst, at man må sige, at der er belæg for, at Bukh ikke var med. At initiativtagerne bag kredsen havde ønsket at inddrage Bukh, var en ny oplysning for mig. Men den viser en anden Bukh end den, Hans Bonde tegner konturerne af. Ikke en aktivt udfarende Bukh, men en Bukh, som politiske kandestøbere på højrefløjen gerne ville benytte sig af.

Og her er vi efter min mening fremme ved det interessante. Jeg føler mig efter læsningen af Bondes fremstilling ikke overbevist om, at Bukh søgte en politisk rolle for sig selv. Men han var parat til smigret at påtage sig rollen som national ungdomsfører, hvis fædrelandet kaldte. Jeg synes med andre ord ikke, at Bukh påkalder sig interesse i kraft af, hvad han selv stod for politisk, men i kraft af, hvem der så en mulighed i at betjene sig af ham.

Og det kan være oplysende at se, hvor vidt dette spektrum spændte. Bonde nævner, at Dansk Samlings stifter Arne Sørensen havde følere ude i 1937. Det kom der ikke noget ud af, nok fordi Arne Sørensens interesse i at kunne skilte med keredanskeren Niels Bukh var større end Bukhs i at stille sit navn til rådighed. Så var der som nævnt initiativtagerne bag Den nationale Liga. Og ikke mindst var der de tyske nazister, som Bukh opretholdt hjertelige forbindelser til både før og efter d. 9. april 1940, men som – sådan som besættelsen kom til at forme sig i Danmark – faktisk aldrig fandt noget at anvende ham til. Jørgen Sehested fra LS havde i sommeren 1940 Bukh som kandidat til »ungdommens minister« i et mere eller mindre nazistisk ministerium. Og endelig var der, hvilket jeg nok synes er det mest interessante, de kredse som stod bag det aldrig realiserede Danmarks Ungdomsforbund i 1940.

Ifølge Hans Bondes egen fremstilling stammede ideen ikke fra Bukh, men fra formanden for Det unge Grænseværn, Peter Marcussen, som sammen med formanden for De Danske Ungdomsforeninger, Jens Marinus Jensen, henvendte sig til Bukh og overlod ham det videre ini-

tiativ (s. 523). Og Bukh var vel en oplagt kandidat, fordi han ved flere lejligheder inden krigen havde plæderet for samling af de forskellige ungdomsorganisationer og desuden havde den nødvendige personlige prestige til at udfylde rollen som »ungdommens fører«. Bukh mobiliserede støtte fra en anden national genrejserskikkelse, Kaj Munk, men det lykkedes også at få formanden for De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, venstremanden Arnt Jensen, med på ideen et stykke hen ad vejen, så der var altså ikke tale om noget entydigt antiparlamentarisk eller højreradikalt, endside nazistisk initiativ. Jeg er da også helt enig med Hans Bondes bedømmelse af, hvad formålet var, nemlig at skaffe et selvstændigt dansk råderum ved selv at tage initiativet og gribe en form, der svarede til den tyske, men fylde den med dansk indhold. Initiativet er helt parallelt til Højgaardkredsens nogenlunde samtidige ideer om, at samling på tværs af kævl og partistridigheder var en forudsætning for at kunne møde tyskerne som ligemænd og blive taget alvorligt af dem. Men som Højgaardkredsens planer kom til kort over for de demokratiske partiers sammenhold på Rigsdagen, kom planerne om Danmarks Ungdomsforbund til kort over for de politiske partiers forlængede arm, Dansk Ungdomssamvirke.

Den tanke, at man måtte møde tyskerne og deres nationale dynamik med en tilsvarende dansk national dynamik – at man på én og samme gang måtte lade sig inspirere af deres eksempel og forsvare sit eget, forekommer mig egentlig at være et ret konstant træk hos Niels Bukh. Det havde også været Arne Sørensens og Dansk Samlings standpunkt i 1930'erne, og var det endnu i 1940. Det var ikke kun Niels Bukh, som deltog i den tyske völkische propagandaorganisation Nordische Gesellschafts stævne i Lübeck i 1938. Arne Sørensen var der også. Peter Marcussen havde været der i 1936. Men såvel Højgaardkredsen som Dansk Samling stak piben ind omkring årsskiftet 1940/41 i erkendelse af faren for at komme til at spille de danske nazisters spil ved at angribe de demokratiske partiers ret til at stille sig i spidsen for den nationale samling. Arne Sørensen havde allerede før besættelsen haft et stærkere ideologisk forbehold over for nazismen end Niels Bukh, og i sensommeren 1940 betonedede han betydningen af at holde sin sti ren i forhold til initiativer, som havde »for meget maskepi med tyskerne«. ⁴ Ved samme tid tilkendegav Bukhs samarbejdspartner Kaj Munk, at man først kunne blive venner med tyskerne igen, når de var draget hjem til sig selv (s. 522). Bukh derimod indledte så sent som i 1942 samtaler med den tyske rigsarbejdsfører Konstantin Hierl.

⁴ Lundbak: Op.cit., s. 270.

I værket konklusion skinner det igennem, at Bonde egentlig helst ville have kunnet skabe klarhed i billedet ved at fælde dommen »nazist« over Bukh (s. 720 f.). I den forbindelse opstiller Bonde en modsætning mellem en »streng« nazismedefinition, som omfatter førerprincip, organisk samfundsstruktur, biologisk raceteori med dyrkelse af ariskhed og antisemitisme, voldsudøvelse som middel til at opretholde partiets herskab og imperialistiske bestræbelser på at skabe et germansk storrum, over for en »blød«, völkisch definition med mulighed for de enkelte ariske nationer til hver især at opbygge deres variant af nazismen. Bonde foretager en yderligere opblødning ved at antyde muligheden af, at Bukh har opereret inden for sin egen »hjemmelavede« nazismedefinition med plads til dansk, dvs. grundtvigsk, »folkelighed« og højskoleånd. Man må jo nok have lov til at spørge om, hvori det nazistiske indhold i en så udvandet definition egentlig består? Bliver der andet tilbage end beredvilligheden til at tage udtrykket »den ariske race« i sin mund uden at blues – men også uden at forbinde det med noget præcist betydningsindhold? »Race« er et ord, der skurrer fælt i ørerne efter erfaringerne med nazismens biologisk motiverede udryddelseskampagner, men man må ikke glemme, at ordet blev anvendt mere i flæng i 1930'erne, nogenlunde som man kan se begrebet »muslimsk« anvendt i dag.

Set med mine øjne er der mere raison i – som Bonde i virkeligheden også gør et langt stykke hen ad vejen uden dog at ville slå sig til tåls med det – at se nazismens völkische ansigt som det, der gjorde det muligt for Bukh at få sine egne rødder i højskolens grundtvigske »folkelighed« og sin Hitler-begejstring bragt på en fælles formel. Niels Bukh var jo ikke den eneste højskolemand, der så en affinitet mellem nazismens folkelige samling og grundtvigianismens orientering mod »folkelighed«, skønt de grundtvigske miljøer som sådan endte med at modstå nazismens fristelser.⁵ Anskuet på det grundlag behøver man ikke at se nogen modsætning i, at Bukh på én og samme tid kunne begejstres over udviklingen i Tyskland og arbejde aktivt for at styrke danskheden såvel nord som syd for grænsen. Eller i, at han kunne affærdige antisemitismen i Tyskland som et tysk problem, affødt af den nationale samlings hårde nødvendighed, mens han på sin egen højskole uden vanskelighed omgikkes jødiske elever, herunder endog tyske emigranter (s. 423 ff.). Sådan anskuet bliver Niels Bukh, trods ideologiske forskelle, mere sam-

⁵ Se herom: Henrik S. Nissen: Folkelighed og frihed 1933. Grundtvigianernes reaktion på modernisering, krise og nazisme, i Dansk Identitetshistorie, red. Ole Feldbæk, bd. 3, 1992, s. 587-673

menlignelig med dansk-nationale genrejsere som Kaj Munk og Arne Sørensen. Men dette persongalleri illustrerer samtidig, at den dansk-nationale antiparlamentarisme kunne lede meget forskellige steder hen. Havde Jørgen Sehesteds politiske kandestøberier haft reelle muligheder i 1940, og havde Bukh ladet sig indfange af dem, ville han være blevet instrument i en nazificeringsproces. Planerne om Danmarks Ungdomsforbund og Højgaardkredsens forsøg på at få dannet en regering uden om Rigsdagen kunne være blevet mellemstadier i en lignende udvikling, skønt initiativtagerne utvivlsomt ønskede det modsatte. I sidste ende faldt Kaj Munk, som havde støttet Bukh i planerne om ungdomsforbundet, imidlertid som national martyr i 1944 som offer for det første tyske clearingmord, og Arne Sørensen, der havde haft føling med Højgaardkredsens initiativ, endte som medlem af modstandsbevægelsens ledelse, Danmarks Frihedsråd.